

ISSN 0350–185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXIII, св. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горићан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пијер, др Слободан Реметић, др Живојин Ситанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Виктор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2017

ISSN 0350-185x, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 4. марта 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

ЈАСНА Б. ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд**

ЕТИМОЛОГИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА ДАНАС

(уз осврт на јуче и поглед ка сутра)

Након осврта на допринос који су етимологији српског језика у периоду XIX–XX века дали страни и домаћи истраживачи, рад се бави прегледом савременог стања проучавања на пољу те дисциплине у српској средини, где су она последњих деценија везана углавном за Етимолошки одсек при Институту за српски језик САНУ. Затим се, након приказа елемената етимолошке анализе пореде методологије израде два речника који се пишу у том Одсеку, једног типа тезауруса (ЕРСЈ) и другог приручног етимолошког речника (ПЕРСЈ), а на крају излажу актуелни проблеми и даје кратка пројекција будућег развоја српске етимологије и њена агенда.

Кључне речи: српски језик, етимологија, историјат, етимолошка лексикографија, етимолошки речник српског језика.

0. У горњем наслову, прецизности ради, стоји *етимологија српског језика*, а не *српска етимологија*, пошто је ова друга синтагма двосмислена тј. може се схватити и као бављење етимологијом у Срба уопште – без обзира на то да ли му је предмет српски или неки други језици. Међутим, у даљем тексту се, економичности ради, користи синтагма *српска етимологија* управо у смислу *етимологије*

* jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs

** Чланак је резултат рада на пројекту бр. 178007 „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“ који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Ово је прерађена и допуњена верзија предавања одржаног 4. априла 2016. у оквиру циклуса „Српска лингвистика данас“, организованог поводом обележавања 175 година од оснивања Друштва српске словесности као претече Српске академије наука и уметности.

српског језика. Прилог данас употребљен је у складу са препоруком организатора циклуса предавања, којим се обележава 175 година од оснивања Друштва српске словесности, да се осветле актуелни проблеми и резултати остварени током ове и претходне деценије.

0.1. Да је о овој теми, којим случајем, требало говорити поводом 150 година од оснивања претече данашње САНУ, о српској етимологији тада – пре само четврт века – једва да би имало шта да се каже. Наиме, стицајем (историјских) околности, сва значајнија достигнућа на пољу те гране науке о језику код нас остварена су током протеклих 20-ак година (управо у периоду који су организатори текућег циклуса и предложили да буде размотрен), а везују се за Етимолошки одсек при Институту за српски језик САНУ.

0.2. Задржавајући тежиште излагања у задатом временском распону, односно описујући савремено стање развоја српске етимологије, нужно ћемо се усредсредити на Одсек (његов настанак, досадашње резултате и текуће послове, в. § 3. нн). Томе претходи осврт на историјат ранијих истраживања на пољу српске етимологије на страни и на домаћем терену (§ 1. и § 2), и сам уведен термилошко-методолошким напоменама тј. подсећањем на то шта је етимологија уопште (§ 0.3), као и на генетску и географску условљеност места етимологије српског језика (§ 0.4). Након поређења методологије израде два речника, ЕРСЈ и ПЕРСЈ (§ 4), на крају се даје осврт на проблеме и будуће задатке српске етимологије (§ 5).

0.3. Сама реч *етимологија* у првом делу има грчки придев ἔτιμος ‘прави, истински’ примењен на право, изворно значење неке речи. Као лингвистички термин она се употребљава у ужем и у ширем смислу. У ужем смислу етимологија је тумачење порекла одређене речи и закључак који одатле произлази, па кажемо да „нека реч нема убедљиве етимологије“ или, на пример, да „реч *хиљада* има грчку етимологију“. Облик који лежи у основи, у овом случају грчко χιλιάδα, зове се *етимон*. То важи и за домаће речи: у именици *новац* етимон је придев *нов*. У ширем смислу, етимологија је лингвистичка дисциплина која се бави истраживањем порекла свих речи и облика једног језика или једне породице језика. За српски или српско-хрватски језик шири оквир етимолошких проучавања пружају други словенски језици и други балкански, а на дубокој компаративној равни, и индоевропски језици.

0.4. Како је српски језик изданај јужног огранка словенске гране великог стабла индоевропских језика, српска етимологија, зависно од случаја, није само уско српска (када се бави специфично нашим речима насталим након распада прасловенске језичке заједнице),

него и словенска (када проучава проблематику речи које имају и други словенски језици, сви или само неки од њих),¹ и најзад, разматрање и решавање дубљег порекла неких српских речи може имати значај и за наш пра-прајезик, праиндоевропски. Другим речима, српска етимологија је, када тумачи речи домаћег порекла, често истовремено словенска па чак и индоевропска. А када тумачи позајмљенице из суседних језика, она је неретко балканска.

1. Модерна научна етимологија поникла је у XIX веку у склопу компаративно-историјских истраживања европских односно индоевропских језика. Српска тј. српско-хрватска етимологија – као и етимологије осталих појединачних словенских језика – у почетку се развијала као интегрални део словенске, а преко ње и индоевропске етимологије.

1.1. Родоначелник модерне словенске етимологије, односно етимолошке лексикографије – као и многих других славистичких дисциплина – био је бечки Словенац Фран(ц) Миклошич (1813–1891). Тада владајући општесловенски приступ у етимолошким истраживањима огледа се у његовом етимолошком речнику словенских језика, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* (MIKLOSICH 1886), затим још боље у скоро четврт века млађем Бернекеровом *Slavisches etymologisches Wörterbuch* (BERNEKER 1908–1913).²

1.2. Даље је XX век видео низ етимолошких речника појединих словенских језика: руског, пољског, бугарског, чешког, српско-хрватског, словеначког, оба лужичкосрпска, белоруског, украјинског, старословенског. Овај редослед прати хронологију публикација првих речника дотичних језика (нпр. ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ 1910–1914, BRÜCKNER 1927, МЛАДЕНОВ 1941, МАСНЕК 1968, СКОК 1971–1974, BEZLAJ 1977–2005, SCHUSTER-ŠEWIC 1978–1989, ЭСБМ 1978–, ЕСУМ 1982–, ESJS 1989–), док су 1974. године почела да излазе и два прасловенска речника, тзв. московски и краковски.³ Сви се они, а

¹ Оне могу бити у свим језицима наслеђене од заједничког претка, прасловенског језика, или су у неким од њих – чак можда у свима – развијене накнадно, па се сматрају општесловенским. За шири теоријски оквир в. нпр. МАЙНАМЕР 2014.

² Мимо ових речника, највећа skupина наших речи, такође заједно са словенским паралелама, обрађена је (не увек на данас задовољавајући начин) у серији чланака које је од 1874. у прашком часопису *Listy Filologické* објављивао Antonín Matzenauer.

³ Московски ЭССЯ у својих 40 томова стигао је до почетка слова *P-*, а краковски SP у осам томова до краја слова *G-* (у току је израда наредна два који ће доћи до слова *K-*). Нажалост, само до краја слова *B-* стигао је њихов визбаденски претходник (издаван 1963–1973), далеко најисцрпнији и најстудиознији упоредни (за-

нарочито прасловенски речници, у одређеној мери баве и речима српског језика словенског порекла. Многе од њих протумачене су у тематским монографијама са захватом у све словенске језике: нпр. о називима боја (HERNE 1954), о родбинској терминологији, о називима домаћих животиња, о занатској терминологији (ТРУБАЧЕВ 1959, 1960, 1966), о географској терминологији (ТОЛСТОЈ 1969) итд. Специфично српско-хрватски односно српски материјал предмет је студије Јозефа Шица о географској терминологији (SCHÜTZ 1957) као и Роберта Цета о старосрпским именским сложеницама (ZETT 1970). Осим тога, поједини страни слависти етимологисали су неке наше речи,⁴ углавном у својим домаћим часописима, а понекад и у београдским и новосадским гласилима.⁵

1.2.1. Етимолошко истраживање алоглотских елемената српске лексике такође има корене, као и многе изданке, у иностранству: родоначелник му је опет Миклошич, у монографији о различитим позајмљеницама у свим словенским језицима (MIKLOSICH 1867, Беч), као и у низу студија о турцизмима у језицима источне и југоисточне Европе (MIKLOSICH 1884, 1885, 1889, 1890). Даље у XX веку следе драгоцене монографије о различитим српско-хрватским позајмљеницама: о грецизмима (VASMER 1944), германизмима (STRIEDTER-TEMPS 1958; SCHNEEWEIS 1960), румунизмима (GĂMULESCU 1983), хунгаризмима (HADROVICS 1985).

1.2.2. Дакле, сви ови радови, настали и објављени у иностранству, допринели су етимологији српског језика – и служе јој – али се не могу убројати у резултате српске лингвистике на том пољу већ се уписује у научна достигнућа других нација. Осим тога, они су практично недоступни нашим истраживачима: већина библиотека их нема у оригиналу, а преводи не постоје.⁶

право етимолошки) речник словенских језика Садникове и Ајцетмилера (в. SADNIK/AITZETMÜLLER).

⁴ Нарочито је велик – и тешко доступан – корпус наших речи које Андре Вајан, захваљујући прецизној формалној анализи, по правилу исправно, тумачи у својој упоредној граматици словенских језика (VAILLANT 1950–1974).

⁵ Податке о томе шта су последњих деценија прошлог века код нас објављивали нпр. Франтишек Славски, Ерих Хемп, Вјеслав Бориш и др. садржи библиографија одговарајућих бројева часописа *Јужнословенски филолог*. Највећи појединачни страни извор наших етимологија, по правилу протумачених у оквиру одговарајућих словенских гнезда, јесте специјализовани руски часопис *Этимология* (Москва 1963–).

⁶ Редак изузетак је ŠIC 1993 (у преводу Александра Ломе), мада се и та верзија изузетно тешко налази чак и у библиотекама, јер је штампана у невреме, код издавача који је у међувремену угашен.

2. На домаћем терену било је много мање аутора и наслова посвећених етимологији. Наиме, у време процвата научне етимологије у већини европских земаља, српска лингвистика није стизала да се њоме бави,⁷ јер јој је приоритет било укидање диглосије и стандардизација језика на народној основи. Иако нема формалног оправдања да се у овај преглед уврсти Вук Караџић (иначе члан Друштва српске словесности од 1842. године), он се ипак може сматрати својеврсним претечом етимолошких истраживања већ самом чињеницом да је у првом издању *Српског рјечника* разврстао речи према пореклу на народне и књишке славенизме (које је имплицитно просудио као такве не уврстивши их у речник), а онда је међу народним речима звездицом обележио турцизме.⁸

2.1. Када би требало одредити почетке „етимолошких послова“⁹ у окриљу највише научне установе српског народа, почасно место припало би (колико нам је засад познато) једном рукописном попису страних речи који је 15. септембра 1854. године, непуних тринаест година по његовом оснивању, Друштву српске словесности предао Јосиф Веселић, његов „слободни члан“ (иначе професор биологије у Крагујевачкој гимназији). И дан-данас тај рукопис лежи у Архиву САНУ. Ова збирка речи не представља први корак на почетку једне традиције (што је могла да буде, али није никад употребљена¹⁰ на тај начин), већ само најстарије сведочанство о размишљању и делању у правцу откривања порекла речи српског језика – истина страних речи, али разнородних а не само турских (које су у то време биле, и дуго остале, у фокусу истраживача).

2.2. Даље на домаћем терену у етимолошку литературу, опет о позајмљеницама, може да се сврста¹¹ немали речник Ђорђа Попо-

⁷ У чувеном прогласу *Неговање језика српског* (Београд, 1888), Ст. Новаковић виšekратно истиче потребу састављања речника и граматике српског језика, а етимологију чак и не помиње.

⁸ Више о Вуковом посредном доприносу савременом српској етимологији, садржаном у речитости његових лапидарних примера употребе у *Рјечник* уврштених народних речи, в. Лома 2015: 90–93.

⁹ За контекст у коме је ову синтагму употребио Павле Ивић в. КИР 33.

¹⁰ Како није штампана, ова збирка није могла да буде укључена у Миклошичеву монографију о страним речима у словенским језицима из 1867.

¹¹ Миклошичеви речници би, због одсуства дискусије о наведним потврдама, по данашњим стандардима одговарали речнику страних речи, али пошто доносе упоредни материјал из свих словенских језика, сматрају се зачетком модерне словенске етимолошке лексикографије. Стога и друге лексичке збирке у којима је само дат страни предлогак уважавамо као претече етимолошких речника појединих језика.

вића *Турске и друге источанске речи у нашем језику* – грађа за велики српски речник објављен у овој кући, у 59. књизи *Гласника Српског ученог друштва* (Поповић 1884).

2.3. У међувремену се десио један немио случај са далекосежним последицама: Ђура Даничић, најзначајнији српски филолог тога доба, своју невероватно плодну активност изместио је из Београда – на нашу велику штету. Повод је било неразумевање Друштва српске словесности за предлог да се штампа његов тротомни *Рјечник из књижевних сјџарина српских*.¹² После тога је Даничић напустио Друштво, завршио речник и одштампао га (1864. године) о трошку Јулије Хуњади. Пошто му је 1865. доведена у питање и професура на Великој школи, он 1866. прелази у Загреб, на место првог секретара управо основане Југославенске академије.¹³ *Рјечник* је убрзо постао књижарска реткост (исто се догодило и са његовим репринтом сто година касније) и до дан-данас остао незамењена и незамењива ризница примера старосрпске писмености (о чему је надахнуто сведочио Стојан Новаковић, в. Даничић 3: 640–641). Наша је срамота што то дело већ век и по чека на друго издање, које би било допуњено грађом из накнадно издатих рукописа. То је последица упорног несхватања значаја историјских речника, као и дијакхроније уопште, у нашој средини.

2.3.1. Преласком водећег српског филолога Ђуре Даничића из Београда у Загреб, тај град постаје – и задуго остаје – средиште етимолошких истраживања нашег језика. Ту је 1877. објављено Даничићево пионирско дело *Коријени с ријечима од њих њосјалијем у хрвајском или српском језику* – истина, већ у доба свога настанка застарело у односу на тадашње стање индоевропске компаративне лингвистике.

2.3.2. Даничић је 1880. у Загребу започео *Рјечник хрвајскога или српскога језика* у издању Југославенске академије (знаности и умјетности), такозвани RЈAZU (у почетку познат као „Академијин рјечник“). Тај речник је писан готово цело једно столеће, да би био завршен са 23. томом, 1976. године. У основи је то описни историјски речник максималног хронолошког опсега, од XII до XIX тј. XX

¹² „... је ли вредно да друштво издаје речник од старог језика кад још нема довољних речника ни од садашњег“ – чуло се на седници Друштва српске словесности од 19. октобра 1861. године – мада је било и више гласова у прилог издавања *Рјечника*.

¹³ Уп. Поговор Ђорђа Трифуновића, Даничић 3: 634 нн.

века,¹⁴ али садржи и етимолошке напомене. Оне су биле знатно више од пуких етимолошких назнака,¹⁵ јер се ту за домаћу лексикку, осим компаративног материјала, дају и коментари и дискусија¹⁶ а за страну (углавном) само алоглотски предложак.¹⁷

2.4. Са завршетком рада на RJAZU приближно коинцидира појава првог етимолошког речника српско-хрватског језика, такође у Загребу. Тамошњи истакнути лингвиста, по основној вокацији романиста, Петар Скок, саставио је *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (ERHSJ), један од најобимнијих и за своје време понајбољих речника једног словенског језика. Али то „његово време“ нису биле седамдесете године XX века, када је речник објављен (1971–1974),¹⁸ већ фактички средина XX века – јер је Скок умро 1956. Треба истаћи чињеницу да је то деценијама био једини етимолошки речник српског језика (који је и дан-данас, упркос застарелости и ограниченог захвата, главни ослонац у раду на српској етимологији).¹⁹ Иако првенац у својој врсти, Скоков ERHSJ је имао значајан ослонац у поменутих етимолошким напоменама у RJAZU.

¹⁴ Одређење „хрватског или српског“ тј. „српског или хрватског“ језика, односи се на целокупно штокавско наречје српско-хрватског језика. Тоталном ексерпцијом обухваћена је историјска грађа од српскословенских писаца и старосрпских докумената, дубровачке књижевности, босанских фрањевачких писаца те хрватских лексикографа XVII–XVIII века и српских писаца XVIII–XIX века, затим Вуков *Српски рјечник* и све врсте народних умотворина које је објавио Вук (али и други сакупљачи), као и савремене (XIX век!) збирке речи са терена од Лике и Далмације до Поморавља.

¹⁵ Ово нарочито важи за првих 8 томова које су уредили Ћ. Даничић, П. Будмани и Т. Маретић.

¹⁶ Само у I тому они се ослањају на већ тада превазиђене и данас неупотребљиве Даничићеве *Корјене* (в. горе), иначе касније налазимо узорне мале чланке, нпр. s.v. *kila*: „stsl. **kyla*, češ. *kýla*, rus. *кила*, р. *kila*, па i lit. *kuila*, *kula*. Nejasna postanja, up. sksrt. *kūla* ‘„nizbrdica“, gr. κήλη, κάλη. Nije iz grčkog, kako se razumije po vokalu, a ne zna se ni jeli srodno“ (RJAZU 4/1897: 951, уредник Перо Будмани).

¹⁷ Нпр. „*begenisati* od tur. *begenmek*“, или опширније: „*celer* od njem. *sellerie* / *zeller*, fr. *céleri*, ital. *sellaro*, *seleno*, sve od gr. *selínon* (RJAZU 1/1880: 224, 767, уредник Ђуро Даничић).

¹⁸ Ваља напоменути да су оваквих речника други језици тада, или нешто касније, имали већ по неколико, по правилу у више генерација. У „срећнијим“ народима сваки нараштај има речник који је огледало развоја етимолошке мисли тог доба, нпр. код Пољака је то био BRÜCKNER 1928, затим Sławski 1952–1982, потом Boguś 2005 – да поменемо само најзначајније ауторе.

¹⁹ Својеврсне допуне Скоковом речнику чине *Jadranske etimologije* (VINJA 1998–2016), које се нас тичу само у ограниченој мери, због ареала који покривају и тематике којом се баве.

2.5. Дакле, Даничићев прелазак у Загреб уродио је у следећих стотинак година не само историјским (RJAZU), него посредно и етимолошким речником српско-хрватског језика (ERHSJ). У српској средини, коју је због њеног неразумевања према таквим пословима напустио, за све то време није било ширег и дубљег бављења етимологијом.

2.6. Током XX века, до пред сам његов крај, српска лингвистика се етимологијом бавила несистематски и неинституционално, тек спорадично, залагањем појединаца различитих профила (Милан Решетер, Хенрик Барић, Милан Будимир, Иван Поповић, Велимир Михајловић) који су у домаћим часописима објављивали радове,²⁰ по правилу са фокусом на алоглотску проблематику,²¹ укључујући и балканолошку тематику.²² Обимом и заокруженошћу захвата издавају се студија Милана Тривунца о немачким позајмљеницама (1937), троделна серија чланака Ивана Поповића о новогрчким позајмљеницама (1953, 1955), Милана Адамовића о турцизмима (1969, 1970, 1976), Ваће Станишића о албанизмима (1995). Тек последњих деценија XX века домаћи аутори издају тематске речнике (нпр. страних речи у предвуковском периоду, назива ветрова, рибарства, покућства – углавном под руководством новосадских лингвиста Велимира Михајловића и Гордане Вуковић) са етимолошким знацима потенцијално корисним за етимолошки речник.²³ У Сарајеву је

²⁰ Некад белешке, чак и приказе, нпр. Хенрик Барић поводом Елезовићевог речника (в. следећу напомену) у часопису *Прилози за језик, књижевност, историју и фолклор* 15/1–2, Београд 1935, 270–290.

²¹ Глиша Елезовић је у *Речнику косовско-меџохиског дијалекта* (= *Српски дијалектолошки зборник* IV и VI, Београд 1932, 1935) давао само оријенталне (турске, персијске, арапске) етимологије.

²² У складу са тад актуелним трендовима, у нашој средини расте свест о балканском контексту постојања и развоја српског језика. Само пар година након појаве књиге која је обележила почетак модерне балканологије (Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, Paris 1930), при Балканолошком институту у Београду, Милан Будимир и Петар Скок покрећу часопис *Revue internationale des Études balkaniques* (изашло је свега шест бројева, 1935–1938!). Ту међу етимолошким радовима неколико страних аутора преовлађује интересовање за речи из других језика, али има и оних који се тичу наше лексике (в. Сикимић 1999–2000: 37–39).

²³ И неке дијалекатске студије објављивање у *Српском дијалектолошком зборнику* пропраћене су глосарима стране лексике, али без оригиналних доприноса (за разлику од некадашњег Елезовићевог, уп. нап. 21). Целину за себе чине речници романизма у Боки који на синхронном нивоу идентификују те позајмљенице и њихове стране предлошке (Васо Томановић, Срђан Мусић, Весна Липовац-Радуловић) али то је ипак од периферног значаја, географски и тематски.

почев од 1965. штампано неколико издања речника *Турцизми у српскохрватском језику* А. Шкаљића,²⁴ што такође спада у овај временски оквир.

2.7. Може се рећи да је српској етимологији требало више од сто година (од 1867. до 1983.) да из Беча – преко Хајделберга, Варшаве, Москве, Прага, Берлина, Келна (в. § 1.1. до 1.2.2) и Загреба (в. § 2.4) – напокон „дође кући“. Наиме, 1. априла 1983. године основан је Етимолошки одсек при Институту за српски (тада српско-хрватски) језик, а на старању Одбора за етимолошки речник при Одељењу за језик и књижевност САНУ. То се догодило захваљујући дубоком уверењу једног дијалектолога и историчара језика, академика Павла Ивића, да су етимолошке студије оно што српском народу, и науци о његовом језику, акутно недостаје како би се заокружило истинско познавање српског језика и тумачење његове историје. Срећом, а пре свега вишегодишњим залагањем и уз невероватну упорност, он је успео да у Београду напокон приметне систематско и институционално проучавање српске етимологије: „Малобројни српски етимолози из прошлости одавно су покојници и ми се налазимо пред задатком да попунимо празнину и утемељимо континуитет етимолошких студија у нашој средини“, истакао је у једном од многих дописа упућених надлежнима (в. КИР 16, нап. 11). О невероватним препрекама са којима се професор Ивић суочавао у својој борби може се сазнати из зборника *Ка изворима речи* који је 2013. године, поводом три деценије постојања Одсека, приредила Марта Бјелетић.²⁵

3. Након прегледа историјата етимолошких истраживања српског језика треба приказати шта се данас – у новије време – ради на етимологији српског језика односно на пољу српске етимологије, пре свега у нашој средини. Сам догађај успешног оснивања Етимолошког одсека (1983) није могао поништити чињеницу да је српска

²⁴ Овај правник је прво, шапирографисано издање под насловом *Турцизми у народном говору и народној књижевности Босне и Херцеговине* објавио још 1957. године. Сам Скок Шкаљићево дело није доживео, али приређивачи његовог речника уврстили су га у списак литературе ERHSJ.

²⁵ Ту је у неколико тематских целина сабрано 27 прилога актуелних сарадника и оснивача Одсека, проф. Ивића, претходно већ објављених на разним странама или изговорених у различитим приликама. Они се углавном не баве конкретним етимологијама већ се првенствено тичу историјата рада на етимолошком пројекту тј. на речницима који се у оквиру њега израђују, њиховог методолошког профилисања и теоријских принципа њихове структуре. Тим прилозима следи изабрана библиографија (дотад 327 јединица) свих сарадника који су икад били ангажовани на пројекту.

лингвистика са почетком институционалног и систематског рада на етимологији заkasнила за осталим Словенима (друге народе да и не помињемо) бар неколико деценија (за појединима и читав век). Током последњих деценија тај заостатак није превладан, али је барем осетно смањен. Чланови Одсека то постижу како сопственим истраживањима тако и праћењем, а затим уграђивањем у своје радове и речнике, и туђих доприноса – ретких домаћих аутора²⁶ и појединих страних етимолога.²⁷

Досадашња активност Одсека одвијала се у две основне фазе, које би се могле означити као формативна (1983–2003) и креативна (од 2003 до данас).

3.1. Одсек је основан у условима реалног одсуства континуиране традиције етимолошких истраживања у нас, затим недостатка образованог кадра због недовољне заступљености компаративно-историјске лингвистике у програмима основних и постдипломских студија, као и без одговарајуће логистике, поврх свега без библиотеке.

3.1.1. Затечено одсуство традиције превазилажено је тако што је она постепено стварана. Недостатак кадра превазиђен је тако што је професор Ивић налазио људе који су током студија имали какав-такав контакт са компаративистиком (нпр. на катедрама за класичну филологију, романистику, славистику, оријенталистику) те у

²⁶ Нарочито су драгоцене студије о историјској семантици из пера историчара језика Јасмине Грковић-Мејџор (2007, eadem 2013), као и компаративно оријентисани радови Вање Станишића, који је једно време и био спољни сарадник Етимолошког одсека (в. нпр. СЕД 393–402, даље и КИР 256, 259).

²⁷ Странци и даље дају одређени допринос етимологији српског језика (в. § 1.2.), ретко у истраживањима фокусираним на српску лексiku, већ по правилу у оквиру својих ширих славистичких и/ли индоевропеистичких проучавања – у мери у којој се она дотичу и српских етимологија. Штавише, једна од кључних активности на почетку систематског бављења српском етимологијом било је праћење етимолошке продукције на страни. Осим прилога у периодичним издањима (нарочито у московском специјализованом часопису *Этимология*), ту спадају и новији лексикографски извори, славистички (нпр. ESJS, DERKSEN) и индоевропеистички (нпр. LIV, NIL) који у оквиру својих исцрпних регистара садрже и сектор посвећен српско-хрватском језику. За нас су нарочито релевантни радови хрватских етимолога (нпр. Војмир Виња, Ранко Матасовић) а затим и словеначких (нпр. Марко Сној, Метка Фурлан, Аленка Шивиц-Дулар), бугарских (нпр. Тодор Тодоров, Љиљана Тодорова, Марија Рачева, Христина Дејкова), руских (нпр. О. Н. Трубачов, В. Н. Топоров, С. М. Толстој, Ж. Ж. Варбот, Л. В. Куркина, И. П. Петљова), пољских (Вјеслав Бориш, Станислав Стаховски), чешких (нпр. Илона Јанишкова, Хелена Карликова, Вит Бочек, Јана Вилнов-Комаркова). Неки од њих су сербкроатисти по основном образовању.

старту знали више језика, и били спремни и способни да овладају и још неким. Затим су се они постепено образовали, кроз менторски рад са Професором као и краћим студијским боравцима у центрима словенске етимологије на страни (Љубљана, Краков, Софија, Брно), али првенствено аутодидактички: личним залагањем појединаца и њиховом тесном сарадњом на заједничком послу, узајамним обучавањем којим су освојена знања и искуства размењивана, преношена и богаћена. Обука је подразумевала и упућивање у српску дијалектологију и историју језика, а све то кроз праксу писања радова инспирисаних ишчитавањем и фокусираном ексцерпцијом РСАНУ и дијалекатских речника; тако откриване проблеме сарадници су затим обрађивали у својим магистарским и докторским тезама, рађеним на Филолошком и Филозофском факултету у Београду, али увек уз менторску и сваковрсну колегијалну помоћ осталих чланова Одсека.

3.1.2. Истовремено је формирана и библиотека од приручника, енциклопедија, речника, часописа, сепарата: на полицама Одсека се 2016. налази око 9.000 наслова, у електронском облику има их око 1.500, сепарата је близу 3.000. Тај фонд је постепено попуњаван: ређе куповином, чешће разменом и поклонима, а понајвише копирањем и коричењем, у земљи и иностранству, што је однело много времена и енергије; данас се библиотека шири набавком електронских издања. И све се то одвија без библиотекара.

3.1.3. До краја формативне фазе језгро колектива је стекло потребну научну компетентност. Испит зрелости положен је 1998. године, издавањем *Огледне свеске* која, уз детаљан програмски увод, садржи 135 одредница из пера Павла Ивића и још петоро сарадника који су тада чинили читав тим (А. Лома, Ј. Влајић-Поповић, Б. Сикимић, М. Бјелетић, С. Петровић).

3.1.4. Упркос одсуству традиције, београдски етимолози стварају себи место у међународном окружењу. На 12. међународном конгресу слависта у Кракову 1998. године иницирали су организовање првог округлог стола о етимолошкој лексикографији, на којем су представили *Огледну свеску*. Тада је Београд уцртан на мапу словенске етимологије, а етимолошки округли столови постали су традиција на славистичким конгресима.

3.1.5. До краја формативне фазе напokon се окончао осипање људи: четворо их је отишло са пројекта (од тога троје у иностранство); професор Ивић је умро 19. 9. 1999. године. Кормило тада преузима најстарији, најискуснији и најкомпетентнији сарадник, тада професор Филозофског факултета у Београду а данас и академик САНУ, Александар Лома.

3.2. Затим је 2003. године, са изласком Прве свеске *Етимолошког речника српског језика* (ЕРСЈ) као каменом међашем, наступила креативна фаза, коју одликује више различитих резултата.

3.2.1. Издате су три свеске речника: 2003, 2006, 2008 (обима 257, 289 и 365 страница – укупно преко 900, са више од 2000 одредница, до половине слова Б-).

3.2.2. Септембра 2006. године Одсек је, у име Института за српски језик и САНУ, организовао међународну конференцију „Словенска етимологија данас“ са 37 учесника из 13 земаља. Те године је то био најважнији скуп из области словенске етимологије.

3.2.3. Објављена су и два зборника радова: 2007. године *Словенска етимологија данас* (са истоимене конференције одржане претходне године, в. § 3.2.2) и 2013. године *Ка изворима речи* (поводом 30 година од оснивања Одсека, в. § 2.7, нап. 25).

3.3. Наставља се стручно јачање Одсека тако што се постиже кадровска стабилизација и релативна хомогенизација: стекла се критична маса знања и сазреле су способности за процењивање и решавање проблема, губи се разлика између првобитног образовања и актуелних компетенција – сви су постали српски (и словенски) етимолози. Средња генерација стиче научна звања; после тога интензивира рад на ЕРСЈ. Млађи се укључују на пројекат ЕРСЈ, пишу радове, завршавају докторске студије и припремају тезе (једна је недавно одбрањена).

3.4. Старија генерација 2010. започиње краћи, *Приручни етимолошки речник српског језика* (ПЕРСЈ) планираног обима око 8.000 речи основног лексичког фонда. Померање тежишта са првобитно замишљеног популарног ка нужно научном профилу ПЕРСЈ показало се корисним јер ће он тако послужити као „етимолошка инервација“ тј. костур будућих томова ЕРСЈ, за који ће ПЕРСЈ садржати спремна решења чворних проблема.

3.5. Стварају се предуслови за технолошко унапређење рада на оба речника, кроз обуку најмлађих сарадника за послове ретроцифализације (2014, 2015) и учешће у COST акцији за електронску лексикографију (2016). Први корак у правцу дигитализације рукописне грађе јесте постављање и уређивање портала за дигитализацију рукописног наслеђа www.prepis.org (доступан и у ћириличној верзији, www.препис.орг) на коме је дигитализована збирка речи из Призрена Димитрија Чемерицића.

3.6. Осим горепомнутих главних публикација, комплетан опус сарадника Одсека чини велики број наслова: до краја 2016. укупно

преко 500 јединица (оригиналних научних радова, приказа, хроника у више различитих домаћих и страних часописа), од тога, поред речника, још 8 монографија (4 од њих награђене су признањима Вукове задужбине и Славистичког друштва Србије), одбрањене тезе (6 магистарских и 9 докторских), које се стављају у функцију пројекта и свака на свој начин пружају допринос не само српској већ и словенској, балканској и индоевропској етимологији. Обједињени библиографски подаци закључно са 2013. годином налазе се у зборнику *Ка изворима речи* (в. КИР 239–260) и на сајту Института за српски језик САНУ ажурирани за сваког истраживача понаособ, а значајнији радови појединих аутора могу се наћи на сајтовима www.academia.edu, www.researchgate.net односно www.aleksandar-loma.com. Осим тога, на сајту САНУ налази се електронско издање зборника *Miklosichiana bicentennialia* (са више етимолошких прилога, www.sanu.ac.rs/Izdanja/ElIzdanja/Posebnaizdanja674.pdf) и монографије А. Ломе *Тојонимија Бањске хрисовуље* (www.sanu.ac.rs/Izdanja/ElIzdanja/Toponimija-1.pdf).

3.7. Овај последњи наслов доводи нас до посебне дисциплине стандардно нераскидиво повезане са етимолошким студијама, коју чине ономастичка проучавања – мада су она у нашој средини недовољно развијена управо у аспекту дубинских промишљања порекла имена, а више усмерена, фактички ограничена, на инвентарисање и класификовање антропонимске и топонимске грађе. Ако се усредсредимо на задати период (ову и претходну деценију), велико достигнуће представља очување континуитета издавања часописа *Ономастолошки прилози* (основао га је и уређивао Павле Ивић, од 1979. до своје смрти 1999. године). Ауторски печат актуелног уредника Александра Ломе чине студиозни прикази значајних дела словенске ономастичке литературе и исцрпни осврти на (домаћа) издања историјске грађе. Недавно је покренута и нова серија монографских издања: међу досадашња три наслова (2010, 2013 [2015], 2016) други од њих, *Тојонимија Бањске хрисовуље* А. Ломе, веома је релевантан за српску и словенску етимологију.²⁸ Исти аутор је, у земљи и иностранству, објавио преко стотину наслова на тему ономастике – од низа прилога за Ваљевски календар до нарученог поглавља о српској антропонимији у специјалном немачком енциклопедијском издању (Ломе 2007). Он је и члан редакције часописа *Вопросы ономастики* (Јекатеринбург, Русија) од 2012. године. Заједно са др Владимиром

²⁸ Управо тај аспект доприноса ове књиге нарочито је осветљен у Влалитић-Поповић 2015.

Поломцем, он ове године започиње израду *Речника сīтаросрїских личних имена* у склопу делатности Одбора за ономастику САНУ.

3.8. Представа о успешности поменутих активности не исцрпљује се кроз наведене бројке, већ се допуњује бројним и разноврсним квалитативним показатељима.

3.8.1. Афирмацији српске етимологије у земљи и иностранству такође доприносе иступања на међународним научним скуповима, уређивање научних часописа и зборника радова; рецензирање иностраних пројеката. Чланови Одсека редовно учествују на великим славистичким и балканолошким конгресима, као и низу мањих, ексклузивних конференција славистичког, балканолошког и индоевропеистичког профила на које одлазе са позивом на име. Такође по позиву објављују прилоге у јубиларним зборницима и споменицама посвећеним истакнутим страним колегама као и домаћим лингвистима дијахроне оријентације.

3.8.2. Међународна активност укључује међуакадемијску размену (са Словеначком, Бугарском, Чешком, Аустријском, Саксонском академијом наука), сарадњу на међународним пројектима (билатерала са Словенцима током 2012–2013), као и чланства у радним телима: четири најстарија сарадника (А. Лома, Ј. Влајић-Поповић, М. Бјелетић, С. Петровић) чланови су Комисије за етимологију при Међународном славистичком комитету; М. Бјелетић је члан Комисије за етнолингвистику при Међународном комитету слависта; А. Лома и М. Бјелетић су активни у морфонолошкој комисији капиталног свесловенског пројекта *Общеславянский лингвистический атлас* (ОЛА); А. Лома и С. Петровић су након смрти Павла Ивића укључени у редакцијски комитет свеевропског пројекта *Atlas linguarum Europae* (ALE) итд.

3.8.3. Чланови Одсека континуирано раде и на популаризацији етимологије, ономастике и сродних дисциплина: предавања у Петници, затим неколико пута на Филолошком факултету у Београду, Коларчевом народном универзитету, у Центру за промоцију науке, научном програму РТС-а; мултимедијална изложба „Призрен у речима – рукописна збирка речи Д. Чемериџића“ (октобар 2013) у Галерији науке и технике САНУ; написано је око 60 чланака за *Политиџикин Забавник*, неколико за *Језик данас*, научно-популарна књига *Речнице речи – од неба до земље* (2013).

3.8.4. У крајњем исходу, ауторски тим Етимолошког одсека профилисао се у оно што се назива „београдска етимолошка школа“. Тај резултат изгледа да се боље сагледава из даљине него из непосредног

окружења – радови српских етимолога познатији су и више цитирани у иностранству него у домаћој средини, иако чланке објављују и у нашим часописима и по позиву учествују на скуповима у земљи.

3.8.5. Истрајавајући у своме послу, овај колектив остаје у убеђењу да етимологија не постоји сама за себе него, због своје дијахроне природе, служи низу других дисциплина, лингвистичких и ванлингвистичких: а) описној лексикографији, нпр. у лучењу хомонима, препознавању скривених позајмљеница, идентификовању тачних страних предлогака²⁹; б) ареалној лингвистици (наши сарадници су ангажовани у међународним пројектима, ОЛА, АЛЕ); в) енциклопедистици; г) културној и етничкој историји; д) етнологији и антропологији. У преплитању са другим дисциплинама етимологија богати властити методолошки приступ, пружајући јединствен пример интердисциплинарности, која укључује правце лингвистичких истраживања као што су ономастика и етнолингвистика, али и друге хуманистичке, па и природне науке, нпр. зоологију и ботанику. Све то налази најбољи одраз на страницама речника које пише овај ауторски тим.³⁰

4. У наставку треба осмотрити те речнике мало подробније, имајући у виду и елементе етимолошке анализе (в. § 4.2.1–4.2.7).

4.1. Зашто оволико инсистирамо на етимолошким речницима? Зато што је етимологија грана науке о језику чији се резултати најбоље виде тек када се преточе у одреднице етимолошког речника.

4.1.1. Такав речник је сложена и вишеслојна грађевина. Њени темељи, у које улазе чланци, студије, тематске монографије (где су детаљно и опсежно проучени историјати појединих речи или породица речи, лексичко-семантичких група, тематских група речи) настају дуго и неприметно. Цигле од којих се она зида представљају речи из других лексикографских извора: описних речника, дијалекатских речника и историјских речника дотичног језика – као и њему сродних и суседних језика. Везивни материјал чине знање и умеће аутора. Они се пак састоје од историјских и компаративних увида у језичка и ванјезичка факта, остварених помоћу различитих дисциплина: историје језика, дијалектологије, творбе речи, акцентологије (како језика који је предмет истраживања, тако и других, сродних и/ли несродних), али и историје, етнологије, културне историје, археологије, географије, зоологије, ботанике.

²⁹ О томе исцрпније у Влашић-Поповић 2014.

³⁰ О овоме детаљније у БЈЕЛЕТИЋ / ВЛАШИЋ-ПОПОВИЋ 2008 (такође КИР 130–142).

4.1.2. Етимолошких речника, као и свих других, има више врста, а основне су две: они типа тезауруса исцрпно укључују и детаљно тумаче све речи једног језика, како стандардне тако и дијалекатске, а по правилу су вишетомни (одреднице се броје десетинама хиљада, према диктату грађе). Краћи, приручни етимолошки речници обично су ограничени на основни лексички фонд једног језика (7.000 / 8.000 / 9.000 речи пробраних по ауторском концепту) и по правилу са кратком дискусијом и минималним реферисањем на дијалектизме, а обично су једнотомни.

4.1.3. Идеалан је случај када се на основу речника типа тезауруса накнадно саставља приручни етимолошки речник. Али наше прилике такав луксуз нису дозволиле (в. § 2.7). У овом тренутку у Одсеку се паралелно, са фазним помаком од десетак година, пишу два речника, оба поменута типа: ЕРСЈ (в. § 3.2.1) и ПЕРСЈ (в. § 3.4). И то су два кључна и најактуелнија достигнућа српске етимологије, у које треба имати бар основни увид.

4.2. Узмимо за пример одреднице посвећене једној речи домаћег порекла, придеву *бео* – да бисмо видели како је он обрађен у оба речника. Претходно треба имати на уму све елементе етимолошке анализе који се узимају у обзир. Та анализа садржи и до 7 сегмената.³¹

4.2.1. ви сегмент анализе креће се на унутарјезичком плану. Начини се инвентар савремених облика речи, стандардних и дијалекатских (**1**):

бео, бела, бео adj. ‘albus (о материјама, коси, перју, предметима, животињама, биљкама)’ (Вук 1818; Вук; РСА), Војв. (РСГВ), јек. *бијел* / *био*, *бијела*, *бијело* (Вук 1818; Вук; РСА), такође *б(ј)ѐл*, *б(ј)ѐла*, *б(ј)ѐло* (РСА), *бијел*, *-ѐла*, *-ѐло*: Мдже бѣт бѣјел ко чѣмѣн, бѣјел ко мљѣко, бѣјел ко снѣјег Дубровник (Бојанић/Тривунац), *биѣл*, *-а*, *-о* Стара ЦГ (Пешикан), *биѣл*, *биѣла*, *биѣло* Златибор (Миловановић), *бѣл* (РСА); такође *бѣл* НП Вук, Скопска ЦГ, *бѣл* Призрен (Чемерикић), *бѣл* Каменица код Ниша (Јовановић В.), Јабланица (Жугић), Лесковац (Митровић), Пирот (Живковић), Свиница (Томић I), *бѣл*, *-а*, *-о* Велики Крчимир, Орашац (Марковић J. II), Тимок (Динић), *бѣја*, *-ла*, *-ло*: Смрт – беја образ НПосл Призрен (Чемерикић), ик. *био*, *била*, *било* (Вук); о материјама, коси, перју, предметима, животињама, биљкама (РСА), о грађевинама од камена беле или светле боје или бело окреченим: ~ *двори* НП, ~ *град* (в. **Београд**), ‘светао (у односу на околину)’: Па не иди путем бијелијем, ман’ ти хајде кроз гору зелену НП, ‘неисписан, празан’: Пиши, сине, лист књиге бијеле НП Вук, ‘сребрн (о новцу)’: Појићу те, Брђанине Ђемо, | Без бијеле паре и динара НП Вук, фиг. ‘чедан,

³¹ Овде се они илуструју избором примера из одреднице *бео*, која се налази у *Етимолошком речнику српског језика* (ЕРСЈ 3: 147–151).

невин, безгрешан; добар (обично уз *црн* као супротност): ни ђаво црн ни мајка му бијела Врчевић, ‘срећан’: овом црном и бијелом житку Новић (РСА); у стајаћим спојевима: *бели дан* (в. **белодан**), *бели град* (в. **Београд**), *бели мрс* (РСА), *бели свей* (в. **белисвет**), *бели смок*, *бели двори* НП, *бела земља* (РЈА), *бела недеља* ‘сиропусна’, *бела удовица*, *бела џигерица*, *беле џокладе*, *бело време* ‘бело прање код жена’, *бело месо*; у фитонимији: *бели бор*, *бели јасен*, *бели лук* (РСА).

4.2.2. Затим следе њене историјске потврде (2):

Стерп. **бѣлъ** ‘бео’, такође ‘сребрн (без позлате)’: **четири чаше бѣле** (Даничић), од средине XIV в. и **бѣль: Бѣли грохотъ** мтоп. Метоксија (АрхПов 96₄₂₆), од XV в. и: **внѣль, виль: сребра внѣла, двне [чаше] внѣле, ладница вилнехъ срьбрь-ниехъ** (Даничић); 1351. **Бјела** место у Боки (id. s.v. **Бѣла**).

4.2.3. Онда се прелази на компаративни **словенски** план, навођењем паралела, у овом случају гласовних ликова истог придева, у другим словенским језицима (3):

старословенски **бѣлъ**, македонски *бел*, бугарски *бял*, словеначки *bél*, словачки *biely*, чешки *bílý*, горњолужички, доњолужички *běly*, пољски *biały*, староруски *бѣлыи*, руски *бѣлый*, украјински *білий*, белоруски *бѣлы*.

4.2.4. Тиме се долази до реконструкције **прасловенског** етимона (4): **bēľь*

4.2.5. Потом се силази на још дубљу раван поређења, индоевропску, путем паралела из других индоевропских језика (5):

Балтски језици: литавски *bālas* ‘бео’, летонски *bāls* ‘блед’, старопруски *ballo* ‘чело’.

Други индоевропски језици: грчки *φαλός* ‘бео’, јерменски *bal* ‘бледило’, албански *ballë* ‘чело’, стинд. *bhāla-* ‘светлуцање, чело’, велшки *bal* ‘белолик’, готски *bala(n)* ‘сјајан, сив (о коњу)’.

4.2.6. Даље се на основу свих тих паралела реконструише праиндоевропски етимон (6): **bhēlH-o-*.

4.2.7. Поређење може, осим генетских, обухватити и семантичке паралеле (7):

Праиндоевропско **k^uoito-* ‘бео’ > прасловенско **svěťь* ‘светлост’ **bēľьjь svěťь* ‘дневна светлост; све што Сунце обасјава, свет’.

4.3. Примењени на сваки од два речника који се тренутно израђују, ови принципи дају различите конкретне резултате.

4.3.1. Прво погледајмо одредницу у ПЕРСЈ који је, подсећамо, ограничен на стандардни српски језик (и за речи носиоце одредница и за поменуте изведенице):

бѣо *бѣла*, *бѣло*, јек. *бѣјел / бѣо*, *бијѣла*, *бијѣло* adj., *бѣлина*, *бѣлац*, (*бѣшеница*) *бѣлица*, *бѣлија*, *бѣлика* ‘слој дрвета испод коре’, *бѣланце*, -а п., *бѣлуѣак*, *бѣличасиј* adj. dem., *бѣлобрад*, *бѣлоуѣи* adj., *бѣлеѣи* (се) impf. intr., за-, о-, ѣо- pf., *бѣлиѣи*

impf. tr. (рѹбѣ, ѿла́ино), из- pf., -беѣваѣи impf., бѣлило n.; стсрп. **бѣль, бѣла, бѣло**. – Од псл. *bělъ(jь), уп. стсл. **бѣль**, мак. бел, буг. бял, слн. běl, слч. biely, чеш. bílý, глуж., длуж. běly, пол. biały, струс. бѣлыи, рус. бѣлый, укр. білий, блр. бѣлы | Псл. придев има паралеле у балтском, лит. bālas ‘бео’, лет. bāls ‘блед’, спрус. ballo ‘чело’ и у другим ие. језицима: гр. φαλός ‘бео’, јерм. bal ‘бледило’, алб. ballë ‘чело’, стинд. bhāla- ‘светлуцање, чело’, кимр. bal ‘белолик’, гот. bala(n) ‘сјајан, сив (о коњу)’ и изводи се од пие. *bhēlH-o-. Већ у прасловенском имао је широк распон значења. Стари су спојеви који означавају дневну светлост: бѣлѣ даѣ < псл. *bělъjъ dьнь, *bělъjъ světъ (одатле обелодáниши, белосвѣтскѣи, уп. свѣт, свѣтао), затим белу, светлу боју у опису спољашњег изгледа људи (белац данас по боји коже, стсрп. бѣльць ‘мирјанин’ у опозицији према чрньць ‘калуђер’, по боји одеће), животиња (коњ белац, куна бѣлица), биљака (бели лук, белогорица ‘листопадна шума’ у опозицији према четинарској, црногорици), прехрамбених производа (уз хлеб, месо, у црквеном календару бела или сирѹйсна недеља, када је дозвољено јести бели мрс, тј. млечне производе), грађевина (као стајаћи придевак уз црква, град ‘тврђава’, двори у народним песмама, уп. још псл. топоним *Belъgordъ > Београд). Из ових основних значења заснованих на визуелном разликовању светлог од тамног, црног, развила су се и нека метафорична, нпр. ‘безопасан, благонаклон’ у покр. (еуфемистичном) називу бѣле за виле, вероватно и у зоониму белѹшка од *bělъjъ оѣ, пре *‘неотровна’ него *‘светла змија’, за југ или исток као светлије стране света у топонимским паровима типа Бела река : Црна река и називима ветрова (б(ј)елѹг ‘јужни ветар’, буг. бял вятър ‘исто’) итд. • ЕРСЈ 3: 147–151, Skok 1: 152–155; SP 1: 238; ЭССЯ 2: 79–81; ЭСБМ 1: 344; ESJS 61; Herne 104–106.

Напомињемо да је ово рукопис, још увек радна верзија (!): наслов је дат ЦРВЕНО, затим ЦРНИМ следе основни облици и изведенице, њих 14, затим иза црте долази прасловенски праоблик и паралеле из свих словенских језика. ПЛАВИ сегмент чини дискусија, која обично почиње индоевропским паралелама а онда се развија у различитим правцима (зависно од конкретног случаја), али највише се тиче семантике; евентуалне упућенице на друге одреднице су РУЖИЧАСТЕ. На крају стоји сумарна литература ЗЕЛЕНИМ фонтом. Видимо да је ту прва референца на ЕРСЈ 3: 147–151, где се одговарајућа одредница протеже на 4 стране!

4.3.2. Први део одреднице ЕРСЈ у свом „унутарјезичком“ сегменту (савремени дијалекатски облици, изведенице, историјске потврде) протеже се на преко две и по странице (наспрам 3 реда у ПЕРСЈ).

Сегмент који чине словенске паралеле и прасловенски етимон у обе варијанте је исти. Али анализа на дубљој, индоевропској равни далеко је опширнија у одредници ПЕРСЈ (плави део), што је у складу са концепцијама оба речника.

Док ПЕРСЈ у 20-ак редова, уз помињање 13 општепознатих изведеница (белина, белац, белица, белија, белика, беланце, белушак,

беличасѿ, белобрад, белойуѿ, белейѿи (се), белиѿи, белило) покрива цело етимолошко гнездо придева *бео*, у речнику типа тезауруса као што је ЕРСЈ, осим обимне основне одреднице на скоро 4 стране постоје још 62 (!) одреднице посвећене изведеницама придева *бео*:

белак¹, белак², белан, беланце, беласт, белаћ, белац, белаш, белети, белизна, белилја, белика, белило, белина, белисвет, белити, белица, беличаст, белка, белко, белобрад, белобрек, белов, беловина, †Беловита, белограв, белогрив, белогрл, белогуза, белодан, Белоиње, белојка, белокоп, белолилк, беломине, беломуав, белоња, белоок, белосати, †Белослав, белост, белота, белотина, белоушка, белош, Белош, белуг, белужњав, белуља, белун, белут, Белиће, белуж, белце; белъ, белъа, белъевина, белъува; бео, Београд, беона/беоњача, Беочин (међу њима је и 7 ономастичких – само Београд се протеже на 3 стране). Оне заузимају чак 80 страница речника (в. ЕРСЈ 3: 76–156, мада се у том сегменту налази и неколико речи које не припадају овој лексичко-семантичкој породици).

4.3.3. Изложено поређење два речника открива једну, само на изглед парадоксалну, чињеницу – да је специфични научни допринос ПЕРСЈ, с обзиром на неизбежно постојање продубљене етимолошке анализе (на словенском, индоевропском или балканском плану, в. § 0.4) у свакој његовој одредници, заправо већи него што је то случај са тезаурусним ЕРСЈ, где таква анализа стоји само у одредницама посвећеним основним речима лексичко-семантичких породица. Са придевом *бео* то није случај, али са многим другим речима јесте (в. § 5.1.3).

5. Актуелни проблеми са којима се данас суочава српска етимологија већином су уско скопчани са њеним будућим задацима.

5.1. Ти проблеми су објективне природе и тичу се како стручних фактора тако и ванлингвистичких околности, везаних за друштвену и научну заједницу.

5.1.1. Проблем је то што се са све већим ослањањем на историјске потврде речи, све више сагледавају недостаци постојећих историјских речника, Даничићевог *Рјечника из књижевних сѣтари-на срѣских* и RJAZU, које у границама својих могућности ауторски тим покушава да надомести властитом ексцерпцијом извора.

5.1.2. Проблем је то што дијалекатска грађа за ЕРСЈ прогресивно нараста до границе несагледивости: број извора је са почетних 60 у Огледној свесци³² нарастао скоро 5 пута, до 239 у 2016. години!

³² Међу њима је било 11 чакавских и кајкавских извора (који се више не ексцерпирају систематски већ селективно), при чему је скоро половина од укупног броја била објављена 1983. и касније – дакле током свега 15 година протеклих између оснивања Одсека и издавања *Огледне свеске*.

Једини начин да се „савлада“ растуће обиље извора јесте дигитална дијалекатска лексикографска база, чија је израда у току.

5.1.3. Проблем је то што у раду на ПЕРСЈ продубљен приступ суочава његове ауторе са неочекивано великим бројем нерешених или недовољно разјашњених етимологија речи из основног лексичког фонда, што доприноси креативности и оригиналности ауторског рада али изискује знатно већи утрошак времена од првобитно замишљеног уобличавања мање-више готових решења (в. § 4.3.3).

5.1.4. Проблем је то што упркос свим напорима ауторског тима, досад није нађен одговарајући модалитет континуираног финансирања израде електронске базе дијалекатске лексике, која би суштински убрзала рад на ЕРСЈ.

5.1.5. Проблем је то што је укупни систем пројектног финансирања од стране ресорног министарства за науку посебно непогодан за дугорочне капиталне пројекте од националног и међународног значаја, какав је овај.

5.2. Будући задаци српске етимологије могу се поставити само условно.

5.2.1. Уколико наредни пројектни циклус пружи повољан, или бар колико-толико нормалан оквир за наставак етимолошких послова, може се планирати следеће:

- I) а) наставак рада на ЕРСЈ, као дугорочном капиталном пројекту;
б) наставак и завршетак рада на ПЕРСЈ;
- II) техничко и технолошко модернизовање рада на ЕРСЈ, које се огледа у писању речника у писању речника у дигиталном окружењу уз ослањање на електронске базе података: (1) српске дијалекатске лексике (на којем су чланови ауторског тима досад сами радили); (2) старосрпског језика (у складу са динамиком одвијања пројекта *Речник српског језика XII–XVIII века* започетог у Новом Саду); (3) на *Речник старосрпских личних имена* (в. § 3.7).
- III) даље образовно и стручно усавршавање свих сарадника, посебно оних млађих³³;
- IV) сређивање библиотеке Одсека уз стручну помоћ и даље попуњавање њених полица и дигиталних ресурса;

³³ Тренутно је ситуација таква да је један сарадник недавно докторирао, двоје управо завршавају своје докторске тезе, а један је започиње.

V) у даљој перспективи, пошто се комплетира ПЕРСЈ, на основу њега са истим инвентаром одредница треба направити концизан, популаран једнотомни ПЕРСЈ.³⁴

6. Овај преглед мора се завршити оптимистичном претпоставком да ће се у неком будућем пресеку, поводом неког другог јубилеја, већина наведених проблема бити разрешени и већина постављених циљеви остварени.

Цитирана лијџерајџура

- АДАМОВИЋ, Милан. „Турске позајмице неосманског порекла“. *Наш језик* 17/5, 284–298, 1969.
- АДАМОВИЋ, Милан. „Неке османске етимологије“. *Анали Филолошког факултета* 10, 61–69, 1970.
- АДАМОВИЋ, Милан. „Турске позајмице неосманског порекла“. *Наш језик* 22/1–2, 24–34, 1976.
- БЈЕЛЕНИЋ, Марта / ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна. „Екстралингвистички фактори у етимолошким истраживањима (на примеру *Етимолошког речника српског језика*)“, *ЗБМСС* 73, 2008, 57–70.
- ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна. *Речник речи. Од неба до земље*. Београд : Завод за издавање уџбеника, 2013.
- ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна. „Етимологија у српским описним речницима“ у: *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, Драгићевић, Рајна (ур.) Београд : Филолошки факултет, 2014, 93–112.
- ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна. „Лома, Александар. *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд, САНУ, 2013, 386 стр. (= Библиотека Ономатолошких прилога / САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику ; 2)“, *Зборник Матиче српске за филологију и лингвистику* 58/2, 2015, 245–253.
- ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Јасна / Марта БЈЕЛЕНИЋ. „Приручни етимолошки речник српског језика – допринос савременој етимологији“. Ристић, Стана / Ивана Лазић-Коњик / Ненад Ивановић (ур.) *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених процена*. Београд : Институт за српски језик САНУ, 2016, 197–210.
- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Сјиси из историјске лингвистике*. Сремски Карловци / Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007.

³⁴ На основу њега ће у будуће моћи да се дају етимолошки коментари у описним речницима, с једне стране ослањајући се на традицију RJAZU (в. § 2.3.2, нап. 15–17), а с друге имајући у виду да данас већина описних речника других језика садржи и тај сегмент лексикографске обраде. Осим тога, један такав приручник могао би да пружи допринос настави српског језика на разним нивоима, а исто тако и широј култури.

- ГРКОВИЋ-МЕЛЏОР, Јасмина. *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци / Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ДАНИЧИЋ, Буро. *Рјечник из књижевних сјарина српских* 1–3, Биоград 1863–1864. (репринт Београд : Вук Караџић 1975).
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика* 1–, Ур. Александар Лома, Београд : САНУ / Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- ЕСУМ: *Етимологічний словник української мови* 1–, Київ : Наукова думка, 1982–.
- КИР: *Ка изворима речи*. Тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ. Бјелетић, Марта (прир.) Београд : Институт за српски језик САНУ, 2013.
- ЛОМА, Александар. *Топонимија Бањске хривовуље. Ка осмишљању сјаросрпског топонимског речника и бољем познавању ойшисловенских именословних образаца*, Београд, САНУ, 2013, 386 стр. (= Библиотека Ономатолошких прилога / САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за ономастику ; 2). Доступно такође: www.sanu.ac.rs/Izdanja/ElIzdanja/Toponimija-1.pdf (10.02.2017.)
- ЛОМА, Александар. „Од Светог Саве до Вука. Сведочанства српског језика“. У: *Вук Стефановић Караџић (1878–1864–2014)* (= Научни скупови Српске академије наука и уметности ; 156. Одељење језика и књижевности ; 27. Београд : САНУ, 2015, 87–96.
- МЛАДЕНОВЪ, Стефанъ. *Етимологически и правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ*, София : Христо Г. Данов, 1941.
- НОВАКОВИЋ, Стојан. „Српска краљевска академија и неговање језика српског. Посланица Академији наука философских (прочитана на свечаном скупу академије, држаном 10 Септембра 1888 у славу стогодишњице Вука Стеф. Караџића.“ *Глас СКА* X, Београд 1888.
- ОС ЕРСЈ: *Огледна свеска*. Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, Београд : Институт за српски језик САНУ 1998. (= Библиотека Јужнословенског филолога, н.с. 15).
- ПЕРСЈ: *Приручни етимолошки речник српског језика*. Ур. Александар Лома (у штампи)
- ПОПОВИЋ, Ђорђе. „Турске и друге источанске речи у нашем језику : грађа за велики српски речник“. *Гласник Српског ученог друштва* 59 (1884): 1–275.
- ПОПОВИЋ, Иван. „Новогрчке и средњегрчке позајмице у савременом српскохрватском језику“, *Зборник радова С.А.Н.* XXVI, Византолошки институт, књ. 2, Београд 1953, 199–233.
- ПОПОВИЋ, Иван. „Грчко-српске лингвистичке студије II. Грчке позајмице у савременом српскохрватском језику“, *Зборник радова С.А.Н.* XLIV, Византолошки институт, књ. 3, Београд 1955, 111–115; „Грчко-српске студије III. Проблем хронологије византиских и новогрчких позајмица у савременом српскохрватском језику“, *ibid.*, 117–157.
- ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А. Г. *Этимологический словарь русского языка* 1–2, Москва : Типография А. Лисснера и Д. Совко, 1910–1914.

- СЕД: *Словенска еџимологија данас*. Зборник радова са истоимене конференције. Београд : Институт за српски језик САНУ, 2007.
- СИКИМИЋ, Биљана. „Лингвистика у часопису *Revue internationale des Études balkaniques* I–VI, Београд 1935–1938“. *Balkanica* XXX–XXXI, 1999–2000, 37–39.
- СТАНИШИЋ, Вања. *Српско-албански језички односи*. Београд : Балканолошки институт САНУ. Посебна издања 59, 1995.
- ТОЛСТОЈ, Никита И. *Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды*. Москва : Издательство Академии наук, 1969.
- ТРИВУНАЦ, Милан. „Немачки утицаји у нашем језику“, *Сјџрани џреглед* VII–VIII/1–4 (1937), Београд, 74–168.
- ТРУБАЧЕВ, Олег Н. *История терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*, Москва : Издательство Академии наук, 1959.
- ТРУБАЧЕВ, Олег Н. *Происхождение названий домашних животных в славянских языках*, Москва : Издательство Академии наук, 1960.
- ТРУБАЧЕВ, Олег Н. *Ремесленная терминология в славянских языках*, Москва : Издательство Академии наук, 1966.
- ЭСБМ – *Этымалагични слоџник беларускай мовы* 1–, Мінск : Навука і тџхника, 1978–.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков* 1–, Москва : Наука, 1974–.
- BERNEKER, Erich. *Slavisches etymologisches Wörterbuch* I–II, *A–morъ*, Heidelberg : Carl Winter, 1908–1913.
- BEZLAJ, France. *Etimološki slovar slovenskega jezika* I–V, Ljubljana : SAZU, 1977–2005.
- BRÜCKNER, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927.
- DANIČIĆ, Đuro. *Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku*. Zagreb : JAZU, 1877.
- DERKSEN, Rick. *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon*. Leiden / Boston : Brill, 2008.
- ERHSJ в. SKOK
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 1–, Praha : Academia, 1989–.
- GĂMULESCU, Dorin. *Influențe românești în limbile slave de sud* I, București : Editura Științifică și enciclopedică, 1983.
- HADROVICS, László. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1985.
- HERNE, Gunnar. *Die slavischen Farbenbenennungen. Eine semasiologisch-etymologische Untersuchung*. Uppsala : Almqvist & Wiksell, 1954.
- LIV = Helmut Rix et al. *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*, Wiesbaden : Dr Ludwig Reichert Verlag, 2001.
- LOMA, Aleksandar. „Das serbische Personennamensystem“, A. Brendler / S. Brendler (Hrg.), *Die europäischen Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch*, Hamburg: Baar 2007, 669–687.

- MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého (a slovenského)*. Praha : Academia, ²1968 (1957).
- MATASOVIĆ, Ranko / Tijmen Pronk / Dubravka Ivšić / Dunja Brozović Rončević. *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika 1*, A–Nj, Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016.
- MAILHAMMER, Robert. „Etymology“ in: Bower, Claire / Bethwyn Evans (eds.) *The Routledge Handbook of Historical Linguistics*, London : Routledge 2014, 423–442.
- MIKLOSICH, Franz. „Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen“, *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Philosophisch-historische Classe. Fünfter Band, Wien : Kaiserlich-königlich Hof- und Staatsdruckerei, 1867, 73–140.
- MIKLOSICH, Franz. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien : Wilhelm Braumüller 1886.
- NIL = Dagmar Wodtke, Britta Irslinger, Carolin Schneider. *Nomina im indogermanischen Lexikon*. Heidelberg : Carl Winter, 2008.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb : JAZU, 1880–1976.
- SADNIK, Linda / AITZETMÜLLER, Rudolf. *Vergleichendes Wörterbuch der slavischen Sprachen* 1–7, A–БЫВОЛЬ, Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1963–1973.
- SCHÜTZ, Joseph. *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen*. Berlin : Akademie Verlag, 1957. (Б. ШИЦ 1994).
- SCHNEEWEIS, Edmund. *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*, Berlin : Walter de Gruyter, 1960.
- SCHUSTER-ŠEWC, Hinz. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache I–IV*, Bautzen : Domowina Verlag, 1978–1989.
- SKOK, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb : JAZU, 1971–1974.
- SP: *Słownik prasłowiański* 1–, Wrocław, etc. : PAN, 1974–.
- STRIEDTER-TEMPS, Hildegard. *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1958.
- ŠIC, Jozef. *Geografska terminologija srpskohrvatskog jezika*, preveo A. Loma, Gornji Milanovac: Dečje novine, Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Prosveta, 1994.
- ŠKALJIĆ, Abdulah. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo : Svjetlost, 1965.
- VAILLANT, Andre. *Grammaire comparée des langues slaves I–IV*, Lyon / Paris : Klincksieck, 1950–1974.
- VASMER, Max. *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*. Berlin : Akademie der Wissenschaften / Walter de Gruyter, 1944. (= Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Jg. 1944, Phil.-hist. Klasse, Nr. 3).
- VINJA, Vojmir. *Jadranske etimologije I–IV*, Zagreb : HAZU 1998–2016.
- ZETT, Robert. *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen. Die altserbische Periode*. Köln / Wien : Böhlau Verlag, 1970.

Јасна Б. Влаич-Поповић

ЭТИМОЛОГИЈА СЕРБСКОГ ЈАЗЫКА (обзор прошлого и взгляд на будущее)

Резюме

Вслед за обсуждением вклада внесенным в развитие этимологии сербского языка сербскими и зарубежными исследователями на протяжении XIX и XX вв., в статье представлено современное положение исследований в этой области в сербской среде, в которой они в последние десятилетия связаны в основном с Этимологическим отделом Института сербского языка Сербской академии наук и искусств. Затем, после представления элементов этимологического анализа сопоставляются методологические приемы которые применяются в работе над двумя этимологическими словарями в этом Отделе, одним – типа тезауруса (ЕРСЈ) и другим – справочным (ПЕРСЈ). В конце представлен план развития сербской этимологии в будущем, а так же и ее агенда.

Ключевые слова: сербский язык, этимология, обзор развития, этимологическая лексикография, этимологический словарь сербского языка.

Jasna B. Vlajić-Popović

ETYMOLOGY OF THE SERBIAN LANGUAGE (with a glance at the past and a look into the future)

Summary

After an introductory overview of previous achievements in the field, abroad and at home, during the 19th and 20th centuries, this paper deals with the present state of Serbian etymology (i.e. etymology of the Serbian language) among the Serbs which, for several decades now, has been closely related to the Etymological Department of the Serbian Language Institute of the Serbian Academy of Arts and Sciences. Following an explanation of elements of the etymological analysis, we offer a comparison of the methodologies applied in compiling the two dictionaries presently under development at the Department, a thesaurus-type *Etimološki rečnik srpskoga jezika* (ERSJ – *Etymological Dictionary of the Serbian Language*) and the abridged *Priručni etimološki rečnik srpskoga jezika* (PERSJ – *Concise Etymological Dictionary of the Serbian Language*). Finally, we present a preliminary projection of the future development of Serbian etymology with a suggested agenda.

Keywords: the Serbian language, etymology, history, etymological lexicography, etymological dictionary of the Serbian language.